

EKİM DEVRİMİ TEMALİ TÜRKMEN ROMANLARINDA RUS TİPLER**Ahmet GÖKÇİMEN*****Öz**

Sosyalizmin kurulmasından sonra tüm Sovyet Cumhuriyetleri'nde ve özellikle Sosyalist Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekim Devrimi'ni yani 1917 Bolşevik Devrimi'ni işleyen romanlar yazılmıştır. 1924 yılında Sovyetlerin bir cumhuriyeti olan Türkmenistan'da da Ekim Devrimi konulu eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin ilki Ata Govşudov'un "Perman" romanıdır. Ardından Hıdır Deryayev'in "İkbal", Berdi Kerbabayev'in "Aygıtlı Ādim", Beki Seytekov'un "Doganlar" ve Berdi Soltannıyazov'un "Sumbar Akyar" romanı takip eder. Adı geçen bu romanlarda Ekim Devrimi üç önemli tip üzerinden anlatılır. Bu tiplerden ilki "olumlu tip", ikincisi "olumsuz tip", üçüncüsü ise "yardımcı Rus tipi"dir. Yardımcı Rus tipler, Ekim Devrimi'nin anlatıldığı romanlarda sosyalizmi tanıtmaya gibi önemli bir misyonu taşırlar. Onlar, bir fabrika ya da demiryolu işçisi veya mühendis olarak 1917'den önce Türkmenistan'a gelirler. Romanlarda ifade edildiği üzere tanıştıkları olumlu tip diye adlandırılan, genç Türkmen yoksullara sosyalizm fikrini anlatırlar. Onların bir devrimci olmasına vesile olurlar. Ekim Devrimi konulu Türkmen romanlarındaki Rus tiplerin birçok ortak özelliği vardır. Bunların başında geldikleri ülkenin dili olan Türkmenceyi iyi derecede bilmeleri, Türkmen kültürüne aşina olmaları, iyi iletişim kurmaları ve yerli kahramanın problemlerini çözmeleri sayılabilir.

Bu incelemede Ekim Devrimi'ni anlatan yukarıda adı geçen romanlardan hareketle eserlerin üç temel tipinden biri olan yardımcı Rus tipinin genel özellikleri tespit edildikten sonra devrim ve ideolojiyi tanıtmak, kılavuzluk ve üst kültür transfer etmek gibi Yardımcı Rus tipinin belirgin işlevleri değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkmen romanı, Ekim Devrimi, Rus tipi.

RUSSIAN TYPES IN TURKMEN NOVELS THE THEME OF WHICH IS THE OCTOBER REVOLUTION**Abstract**

Novels which deal with the October Revolution, that is Bolshevik Revolution of 1917, are written in all Soviet republics and especially Socialist Central Asian Turkish Republics after the emergence of Socialism. The works the subject of which is the October Revolution are written in Turkmenistan which became a republic of the Soviets in 1924. The first of these works is Ata Govşudov's novel, named "Perman". Besides, Hıdır Deryayev's "İkbal", Berdi Kerbabayev's "Aygıtlı Ādim", Beki Seytekov's "Doganlar" and Berdi Soltannıyazov's "Sumbar Akyar" follow it. The October Revolution is recounted in aforementioned novels through three important types. The first of aforementioned types is "favourable type" and the second is "unfavourable type" and the third is "Russian subsidiary type".

Russian subsidiary types undertake a mission to introduce Socialism in the novels which deal with the October Revolution. They come to

* Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ahmetgokcimen@yahoo.com.

Turkmenistan as a factory laborer or railway man or engineer before 1917. The lad as favourable type in these novels recounts the idea of Socialism to Turkmen poor. He helps them to be a revolutionist. Russian types in Turkmen novels, the subject of which is the October Revolution, have some common features. Foremost among them is that they know Turkmen very well, they are familiar to Turkmen culture, they are good at communicating, and they can solve the problems of local protagonists.

In this paper, particular features of Russian subsidiary types such as introducing the revolution and ideology, providing guidance, and transferring meta-culture will be evaluated after general features of Russian subsidiary types, one of three fundamental types in aforementioned works which deal with the October Revolution, have been determined.

Keywords: Turkmen novel, the October Revolution, Russian type.

Giriş

Sosyal meseleler, Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan tüm halkların edebiyatlarında Marksist bir felsefe ve sosyalist gerçekçi bir bakış açısıyla eserlere taraflı bir biçimde yansıtılır. İlkesel olarak gerçekçilik edebî metnin merkezine konulur. Söz konusu gerçeklik algısı nesnel bir gerçeklik olmayıp son derece kendi kaynağına ve felsefesine dönüktür. Hatta, ideolojik, taraflı ve kendi bakış açısı doğrultusunda şekillenen bu gerçeklik sosyalist-romantik bir boyuta taşınır ki biz bunu Gorki'nin "Ana" adlı romanında uygulanan romantik üslupta görebiliriz. Orazov, "Ana" romanı hakkında şunları söyler:

Ekim Devrimi'nden sonra bizim yurdumuzda sanat ve edebiyata olan bakış bütünüyle değişti. ... M. Gorki'nin romantik kahramanlarının, Ana romanının ortaya çıkması onun hayalinin ürünü değildi. Yaşamda olan vakalardı. Gerçekten hayatta vuku bulan hadiseler, belli derecede edebiyatta sınıfsızlığı güçlendiriyordu, onu devrimci sınıfın ihtiyaçları ile yakınlaştırıyordu. Bunun için Lenin, Gorki'nin sanatına büyük önem veriyordu, onu devrimin hizmetinde olmasını ve takip edilmesini önemsiyordu (1992, s. 6).

Toplumsal hadiseler, Sovyet Cumhuriyetleri'nde sadece Ekim Devrimi ve onun felsefesi olan sosyalizm açısından ele alınır. Mesela konu bir savaş ise bahsi edilen sanat görüşü, hadiseyi ezen-ezilen sınıflar veya ezilen yoksulun tarafından değerlendirir. 1917 Ekim Devrimi sonrası kurulan Sovyetler Birliği'nde özellikle ilk devirlerde -bu yaklaşık 1950'li yıllara kadar devam eder- devrimin ilanı edebî eserlerin en vazgeçilmez temalarının başında gelir. Bu tema ve diğer devrime ait toplumsal vakalar, sosyalist gerçekçi metotla tipler üzerinden takdim edilir. Çünkü Sovyet edebiyatının sanat yöntemi vakaları tipler vasıtasıyla sunar.

Marksist-Leninist estetik, edebi eserden bilinen tarihi devri anlatmasını ister. Çünkü tiplerle esasen bilinen devrin vakalarını, gerçeklerini hakikate uygun bir biçimde anlatan eser, halkın hafızasında tam anlamıyla yer tutar. ... Her bir edebî eserde betimlenen yaşam hakikatleri, farklı farklı edebi tipler vasıtasıyla takdim edildiği için bu tiplerin kendine mahsus özellikleriyle davranması gerekir (Kekilov, 1958, s. 34).

Temelde bu tipler, devrimci olumlu ve devrim düşmanı olumsuz tip olmak üzere iki kategoride teşekkül eder. Ancak Orta Asya'daki sosyalist cumhuriyetlerin edebiyatlarında bu iki tipin yanında bir de Yardımcı Rus diye adlandırdığımız bir üçüncü tip mevcuttur. Bu tip tam anlamıyla bir devrimcidir. Yardımcı yani devrimci Rus tip, Ekim Devrimi konulu romanların olmazsa olmazlarından biridir. Eleştirmenlere göre hem bu tipi hem de onu işleyen eserleri ortaya çıkaran devrim ve onun hazırlayıcısı halktır. “Yeni eserler, yeni kahramanları büyük Ekim Devrimi sosyalist inkılabı tarafından azat edilen, maddi manevi nimetleri üreten, mert ve kahraman, yenilmez ve pehlivan halktır” (Memmetguliyev, 1958, s. 19). Türkmen-Sovyet edebiyatında, yazarların görevi, halkın inşa ettiği devrimi, ideal Rus tipi öne çıkararak sunmaktır. Gurbanehedov, bunu *Türkmen Nesrinde Halk ve Devrim* adlı eserinde uzunca anlatır (Gurbanehedov, 1975, s. 74-133). Ayrıca Gurbannepesov da makaleleri ile çerçevesini çizer (Gurbannepesov, 1979, s. 61-200).

Ekim Devrimi öncesi ve sonrasında Orta Asya'ya gelen sosyalist Ruslar, burada devrimi ve devrimci fikirleri yaymaya çalışırlar. Bu görevi üstlenen ilk kuşak sosyalist Ruslar, aslında sosyalizm fikrine inanan ve bunu yaymaya, bölgede inşa etmeye çalışan sosyalist misyonerlerdir. Devrim, onların yaşamlarının en büyük hedefidir ve gerçekleştikten sonra da taraftarları için tüm şaşaaıyla edebî eserlerin en önemli konusu olurlar.

Ekim Devrimi'nin her şeyi silip süpüren yayılma gücü, tüm sınıf ilişkilerini dönüştüren derin sonuçları, bütün sosyal ve ekonomik sorunları olgunlaştırdı ve kendi iç mantığından kaynaklanan kaçınılmazlıkla burjuva cumhuriyetinin ilk aşamasından sürekli daha ileriye aşamalara doğru ilerledi; öyle ki, en sonunda Çarlığın düşüşünü basit bir olay statüsüne indirdi (Luxenburg, 2012, s. 19).

Luxenburg'un da ifade ettiği üzere bu coğrafyada derin izler bırakan Ekim Devrimi, onu inşa eden halk olan Rusların eseridir ve edebî metinlerde derinlemesine işlenir. Edebî metnin nasıl şekilleneceği meselesini ise Komünist Parti ve ideolojisinin tercümanı olan sosyalist gerçekçilik belirler (Çetişli, 2011, s. 236-237).

Sovyet edebiyatının sanat metodu sosyalistik realizm (sosyalist gerçekçilik) partiye aidiyet prensibiyle bağlantılıdır. Yazar resmettiği vakalara sosyalist bakış açısıyla yani Marksist-Leninist teoriyi bakarak değer verir. Sosyalist gerçekçi metoda göre yazılan edebî eserlerde hayat (gerçek) daima hareket eden (dinamik), aralıksız gelecekte umut besler bir şekilde gösterilir. Buna bağlı bir biçimde yazar tarafından yaşamın sürekli ilerlemesi, parti idealinin ön plana çıkarılmasıyla oluşturulur (Kekilov, 1958, s. 47).

Kekilov'un da belirttiği üzere yazarın işlediği konular daima parti fikri göz önünde tutularak ve devrimin felsefesine bağlı kalarak meydana getirilir.

Ekim Devrimi teması Türkmen edebiyatında sosyalist devirde 1970'lere değin hız kesmeden işlenir. Bu konunun ele alındığı eserlerin ana tiplerinden biri de devrimci Ruslardır. Söz konusu Rus tiplerin temel vasıfları *Perman*, *İkbal*, *Aygıtlı Âdim*¹, *Doganlar* ve *Sumbar Akıyar* adlı romanlardan hareketle şöyledir:

1. Devrimci Rus olması

Ekim Devrimi konulu ilk dönem Türkmen romanlarında yerli kahramanı yani sosyalist gerçekçi metoda göre “olumlu tipi” Marksist-Leninist ideolojiye göre yetiştirecek tip, mutlaka devrimci bir Rus olmalıdır. Bu ideolojiye inanan diğer ırklar çok ön plana çıkarılmaz. Eserlerde Türkmen, Özbek, Karakalpak, Azeri gibi Türk boyları ya da Ukraynalı, Belarus devrimcileri, çeşitliliği ve farklılıkları bir arada gösterme ve halkların kardeşliği teması gereği kullanılırlar. Aslında sınıf ayırımını ve ırkçılığı reddeden Marksist-Leninist ideoloji, Sovyet devrinde ister istemez devrimi gerçekleştiren ırkı, üst ırk olarak özellikle Ruslar dışındaki halklara ve Orta Asya'daki Türk boylarına uygulatır. Böylece ideoloji kendi içinde söylem ile uygulama açısından bir çelişkiye düşer, sosyalist ideolojide hiçbir ırk ve sınıfın üstünlüğü yokken, Rus milletinin propagandası yapılır.

İlk bölümleri 1939'da yayımlanan *Perman* romanında Rus devrimci **Stefan**'dır. Onun Rus olduğu eserde Dıkma Serdar'ın sözlerinde ifade edilir. Dıkma Serdar, Stefan Ağa ile ilgili yorum yaparken şu cümleyi kurar: “Üstelik onun atlıları içerisinde bulunan Rus Stefan da Etrek'e gitmiş” (Govşudov, 2009, s. 77). Bu Rus'un Türkmenlerin arasına gelme sebebi Marksist-Leninist devrimci ideolojiyi benimsemesidir. Romanda bu konuda şu bilgiler verilir:

İkisi de bir müddet sustular. Övezmurat Batır yeniden söze başladı:

-İki yıldan beri bizimle berabersin. O taraftan neden kaçtın?

Stefan:

-Hakikati aramak için yola çıktım, diye cevap verdi.

-Demek öyle.

-Evet.

Stefan, askerlerin arasında zenginlere ve Çar'a karşı siyaset güttüğü için yerinden yurdundan ayrılmaya mecbur olmuştu. Gelip, Veli Batır'ın grubuna katılmış sonra da dağlarda yaşamaya başlamıştı (Govşudov, 2009, s. 32).

İki dostun arasında geçen konuşmadan ve yazarın verdiği bilgilerden hareketle Stefan'ın Çar'a hizmet eden askerlerin arasından devrimci fikirleri sebebiyle kaçtığı anlaşılır. Zenginlere ve Çar'a karşı olması sosyalist ideolojiye mensup olduğuna işaret eder. Zaten Stefan, bu fikri benimsediğini romanda ilerleyen kısımlarda belirtir.

İlk baskısı 1937'de yapılan *İkbal* (Talih) romanında devrimci Rus **Sergey**'dir. O, bölgede yaşayan bir Rus'tur. Türkmenler onun Petersburg'dan gönderilmiş olduğuna inanır. Su araçları ustası olarak çalışır. "O, bu yörenin Rus'u. Türkmenceyi sular seller gibi bilir. Kendi bu Egrigüzer meydanını sulayan su araçlarının ustası olarak çalışır. ... Ona Sirgey diyorlar" (Deryayev, 1981, s. 227). Romanda örf ve âdetleri yüzünden birbirine kavuşamayan iki gencin vakaları anlatılır ve kadınlara devrimin sağladığı haklar üzerinde durulur. Bu amaçla Türkmen örf ve âdetleri sık sık eleştirilir. Bunların devrimin önünde bir engel olduğu, güya insanları korku saldığı belirtilir. "İşte böyle ters vaaz ve nasihatler, asırlar boyu devam edip süregelmiştir. Örfü âdete yerleşmiştir. Bu örf ve âdet altında kıyamet-ahiretten devamlı korkan analar ve babalar, kendi çocuklarına da küçüklükten itibaren bu korkuyu salmışlardır" (Deryayev, 1983a, s. 29).

İlk neşri 1940'da yapılan *Aygıtlı Âdim* romanının devrimci Rus'u **İvan Çernişov**'dur. O, romanda bu kimliği ile öne çıkarılır. Sosyalist devrin edebiyat eleştirisi eserlerinde de benzer tutumla betimlenir.

Büyük Rus halkının bu tarihî misyonunu aydınlatmada İvan Çernişov'un şahsiyeti esas yerde durur. O, romanda baştan sona yer alır; sıradan işçi vasfından devrim savaşının görkemli lideri ve kılavuzu oluncaya kadar kargaşa dolu kahramanlık isteyen yolu aşar. Onun yaşam ve mücadele yolu başlı başına bir Rus insanının hayatını anlatır. Hatta bütün Rus işçilerinin modelini, sömürüye ve kapitalizme karşı tiksinen savaşçı yüreğinin ezilen halklara duyduğu enternasyonalist (halkların kardeşliği) bakışı, şefkati ve yöneticilik kabiliyetini şahsında birleştirir (Tanrıberdiyev, 1966, s. 67-68).

Tanrıberdiyev'in ifadelerinde birkaç cümle ile devrimci Rus'un vasıfları sıralamıştır. Öncelikle İvan Çernişov sıradan biri değildir. Tanrıberdiyev'in ve sosyalist ideolojinin kabul ettiği biçimde İvan "büyük Rus halkına" mensuptur. Devrimci kahramanların yerli halktan değil

de Rus halkından olma yönü, devrin eserlerinde her zaman öne çıkarılmış ve bir propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. Üstelik bu Rus tip, kapitalist sistemlerde ve sömürge altında ezilen tüm halkların hümanist bir yaklaşımla koruyucu şövalyesidir; devrim savaşının önderi, idarecisi ve uygulayıcısıdır. Tüm bu vazifeleri bir misyon olarak algılar ve uygular.

İki cildi 1961, üçüncü cildi ise 1965 neşredilen üç ciltlik *Doganlar* (Kardeşler) romanında devrimci Rus **Sergey Yefimov**'dur. O, yerli başkahraman Saparmırat'ı yetiştirip, Hive Bölgesi'nde Türkmenlerle birlikte Sosyalist Hükümeti kuracaktır. Cora Allakov, Sergey Yefimov için işçi tipleri içerisinde oldukça başarılı bir tiptir demektedir: “Yefimov, Türkmen Sovyet edebiyatında oluşturulan devrimci Rus işçi tiplerinin en başarılılarından biridir” (1972, s. 431).

İlk kısımları 1956'da yayımlanan *Sumbar Akıyar* (Sumbar Akıyor) romanında devrimci Rus tipi **Andrey Andreyeviç**'tir. Roman tarihî malumatlarla desteklenerek, bazı kahramanları gerçek yaşamdan alınarak yazılmıştır. Eserde yerli kahraman Yusup ile devrimci Rus Andrey'in Sovyet Hükümeti için verdiği mücadeleler anlatılır (Allakov, 1971, s. 115, 137, 141). Andrey'in romanda devrimci olduğunu sık sık belirtilir. Bunlardan birinde Mariya konuşmasında dostu Andrey için “Bolşevik”ifadesini kullanır. “Sevgili Andrey Andreyeviç, siz Bolşevik olsanız da bu söylediğiniz doğru değil” (Soltannıyazov, 1982, s. 11).

2. Eğitilmiş ve entelektüel olması

Ekim Devrimi konulu romanlarda Türkmenlerin yaşadığı yerlere gelen devrimci Ruslar, çoğunlukla eğitilmiş kişilerdir. Bu Ruslar çoğunlukla bir vazife icabı Türkmen bölgelerine gelirler. Onlar genellikle mühendis, öğretmen, doktor veya işçilerdir.

İkbal romanında devrimci Sergey, eğitilmiş ve entelektüel bir tiptir. Orazsoltan Ece, okuma yazma bilmediği için mahkemeye dilekçe yazmak için ondan yardım alır. Ayrıca romanda çok gazete ve kitap okuyan biri olarak betimlenir. “Sergey, gazeteyi alıp büyük bir hevesle okumaya başladı” (Deryayev, 1983, s. 28).

Aygıtlı Ādim romanında devrimci Rus İvan Çernışov bir fabrika işçisidir. Romanda onun yakın dostu başka bir devrimci Rus da petrol işçisidir. “Bu misafir bize Aşgabat'tan gelmiş. Kendisi Bakülü bir petrol mühendisi. Adı Nikolay Matveyeviç Artomonov” (Kerbabayev, 2009: 230). Romanda devrimci Ruslar örnekte görüleceği üzere eğitilmiş kişilerdir.

Doganlar'da devrimci Rus Sergey, dört çocuk babası ve Daşoğuz Pamuk Fabrikasında çalışan bir işçidir. Sergey sadece işçi değil, aynı zamanda elektrik mühendisidir. O, yetişmiş ve eğitilmiş bir devrimcidir. Cüneyt Han, bölgede bir elektrik istasyonu kurma işini, bir vekili vasıtasıyla ona verir (Seytekov, 1961, s. 33).

3. Yerel dili ve kültürü iyi bilmesi

Devrimci Ruslar, gittikleri yerlerde yabancılık çekmezler, hemen yerli halkla (Türkmenlerle) kaynaşırlar. Gittiği yerin halkıyla onların ana dilinde iletişim kuran devrimci Rus tipler, aynı zamanda yerli halkın yaşamına, örf ve âdetlerine, kültürüne de hâkimdirler. Bu vasıflarıyla kendilerini halka kolayca benimsetirler. Aslında devrimci Rus'un böyle bir kimliğe sahip olması, bir yönüyle de taşıdığı fikri aşlamaya ve devrimin başat ırkı olan Rusları sevdirmeye yöneliktir.

Perman'da Stefan Ağa'nın Türkmen dostlarıyla onların ana dilinde konuştuğu görülür. Ancak yazar, bunu açıkça "Türkmence" ifadesini kullanarak belirtmez. Bunu yerine eserin diğer bir devrimci Rus'u olan Stefan'ın oğlu Pyotr ile ilgili bilgiler verirken açıklar. Pyotr'in aksanı olsa da Türkmenceyi rahatça konuştuğunu anlatır: "Petr², Türkmen dilini **iyi bilse** de kimi zaman aksanlı konuştuğu için susup oturuyordu" (Govşudov, 2009, s. 513).

Stefan Ağa, bir devrimci olarak *Perman*'da Türkmen örf âdetlerini yeri geldikçe öğrenmeye çalışır. Gerekli durumlarda Türkmenler gibi davranmak için özen gösterir. Mesela bir taziye ziyaretine gitmeden önce dostu Kanı Batır'dan ziyaret nasıl yapılır, bu esnada nelere dikkat edilir ayrıntılarıyla öğrenmeye çalışır:

-Bu taziye denilen şey nedir? Nasıl yapılır? diye sordu. Kanı Batır da; taziyeye gidilişi, taziye alınışı, oraya gidildiğinde nasıl oturacağını, neler söylenileceğini kısaca anlattı. Sonunda sözlerini şöyle topladı:

-Hey Stefan Ağa, bunların hepsi hem ölüye hem de diriye hürmet için yapılan şeylerdir (Govşudov, 2009, s. 37).

İkbal romanında yerli halkın dilini ve kültürünü bilmenin önemi açıkça belirtilmiştir. Devrimci Rus Sergey ve dostu Boris aralarında konuşurlar. Onlar yerli halka ulaşmak ve fikirlerini aktarmak ve devrim saflarına insanları kazandırmak için dil ve kültür vurgusu yaparlar.

Ondan sonra yerli halkın içinde tutunabilmek için onların kendi dilinde konuşmak gerek, örf âdetlerini öğrenip, büyük bir ustalıkla davranmak lazım. Doğru ben dil konusunda zorluk çekmiyorum. Örf âdetleri de biliyorum. Hatta onlarla anlaşılır ve başarılı bir biçimde konuşmak için Mahtumkulu'nun birkaç şiirini ezberde tutmak gerek (Deryayev, 1983a, s. 29).

Deryayev'in ifadelerinde görüleceği üzere devrimci Rusların nasıl hareket ettikleri ve neden dil öğrendikleri açıkça deşifre edilmiştir. Yazar, büyük bir ustalıkla bir yandan devrimi anlatıyormuş gibi görünerek diğer taraftan kendi halkına oynanan senaryoyu gözler önüne serer.

Doganlar'da devrimci Sergey, yakın bir dostuna Türkmenceyi çok iyi bildiğini anlatır. "Türkmenlerin kendileri kadar biliyorum diyecek değilim. Ama biliyorum" (Seytekov, 1965, s. 187) Sergey dostu Zaharov ile konuşurken, ona Türkmence bildiğinden söz eder. Hatta tevazu yaparak Türkmenler kadar iyi konuşmadığını da belirtir.

Sumbar Akyar'da Rusların Türkmenceyi çok iyi bir biçimde konuşmalarından söz edilir. Türkmenceyi bilen kişilerden biri de devrimci Rus Andrey'in kızı Valya'dır. "Türkmen dilini çok iyi bilen Valya yerinden kalktı" (Soltanniyazov, 1982, s. 11). Devrimci Valya'nın annesi Türkmen geleneklerini çok iyi bilir. "Anna Aleksandrovna köy Türkmenlerinin çok erken kalktıklarını, gün ağarmadan abdest namaz diye hareket ettiklerini biliyordu" (Soltanniyazov, 1982, s. 76).

4. Sosyalist bir hümanizmle yerli kahramanı sevmesi ve zor durumlarda ona yardım etmesi

Hümanizm insanı merkeze alır ve insancılığı önemser, Tanrı hâkimiyetini geri planda tutar. "Hümanizm; insanlık sevgisini insan ululuğunun en yüce amaç ve olgunluk sayan öğretisi, felsefede bilgi ve ahlak tariflerinde insanı ölçü ve en yüce değer kabul eden görüş" (Ayverdi, 2011, s. 1330). Hümanizmin temel felsefesinden farklı düşünen ve davranan devrimci Ruslar, bu görüşü de kendi ideolojilerin uygun bir biçimde yorumlar ve ezilen halkların kardeşliği prensibiyle birleştirirler. Bu sebeple devrimci Rus, ezilen sınıf olan yoksul işçi ve çiftçileri severken; onları ezen zenginlere, idarecilere ve din adamlarına ise şiddetle düşmandır. Zor duruma düşseler bile ezen sınıfa asla yardım etmez. Devrimci Rus, ezilen halkı çok sever, onların acı ve tatlı günlerinde daima yanında olur.

Perman romanında devrimci Rus Stefan, yerli kahraman Övezmirat'a kendi halkının yapmadığı iyilikleri yapar. Stefan Sibiryaya dönüşü, Türkmen yurduna gelir. O, Övezmirat'ın hanımı Mamagül'e kocası sürgünde olduğu için yardım eder. Stefan dostu Övezmirat'ın ailesinin giderlerini ve ihtiyaçlarını karşılar. Bir süre sonra kendi halkından görmediği yardımı devrimci Rus'tan gören Mamagül Ece, Stefan'ı Hızır'a benzetir.

İşte o gün Stefan'ın bir çuval unu yüklenip gelmesiyle Mamagül onun Hızır Ata olduğuna inanmış. Bu sefer: "Hızır Ağa Can!" diye az kalsın onun önüne yığılıyormuş. Ama o, ne de olsa sır saklamayı biliyor. Stefan Ağa dördüncü kez eve geldiği zaman ben de Sibiryaya'dan döndüm. Stefan, en son gelişinde "O, filan vakit gelecek." diye benim geleceğim zamanı da onlara bildirmişti (Govşudov, 2009, s. 316).

Metinden anlaşılacağı üzere Övezmirat sürgündeyken, Stefan dostunun yuvasına destek olur, onların maddi ihtiyaçlarını karşılar ve aileye moral verir.

İkbal romanında devrimci Sergey yoksul halka sık sık yardım eder. Mesela Orazsoltan Ece'nin kızı için dilekçe yazar, onun her işine koşar. Orazsoltan Ece onun için şunları düşünür: “O Sergey gibi insanlar tam yoksullar için yaratılmış. Ben bunun babası öldükten sonra dilekçe yazdırmak ve danışmak için onun yanına çok gittim, karısı da iyi insan. Aynı Türkmen gibi sofrası herkese açık insan” (Deryayev, 1981, s. 250). Örnekte görüleceği üzere Sergey, yerli halkın yardımlarıyla sevgisini kazanmıştır. Hatta Orazsoltan Ece, onu bir Türkmen gibi görmeye başlamıştır.

Doganlar'da Sergey, devrimci Türkmen için birçok iyilik yapar. Romanın başkahramanı Saparmırat'ın da babası Bayrammırat, Sergey'in kollarında can verir. Bu vaka Saparmırat'ı çok etkiler ve ona duyduğu güven artar. “Tan attı. Bayrammırat, Yefimov'un sol elini bırakıverdi. O, Yefimov'un kollarında can verdi. Yefimov, onun yüzünü yumuşak bir örtü ile örttü. Bu sırada içeri giren Saparmırat, Yefimov'un yüzüne baktı. Yefimov öncekine benzer bir sesle: Uykuya daldı” (Seytekov, 1961, s. 121). Metinde belirtildiği üzere Bayrammırat kendi oğlunun değil, devrimci Rus'un kollarında can verir. Bu tablo yazar tarafından oldukça romantik bir şekilde betimlenir. Bayrammırat, öldüğünde bile oğlu üzülmeyin diye Sergey, öldü yerine uyudu der. Betimlemede Sergey'in son derece şefkatli ve iyi kalpli bir insan olduğu vurgusu yapılır.

Sumbar Akıyar romanında devrimci Andrey ile yerli başkahraman Yusup arasında çok iyi bir dostluk vardır. Ona şefkatli taraf hep devrimci Rus Andrey'dir. “Kapıdan sevinçle giren Andrey Andreyeviç, bıyıklarını iki tarafa doğru eli ile düzeltip, uzun kollarını uzatıp Yusup'u bağrına bastı. Onun temiz yanaklarından tekrar tekrar öptü” (Soltannıyazov, 1982, s. 13). Savaşın ölmeden geri yuvalarına geldiği için iki dost kucaklaşır ve şefkati devrimci Rus Andrey gösterir.

5. Yerli kahramanın güvenini kazanması

Devrimci Rus, bulunduğu bölgede ideolojisini aktaracağı ve kendi gibi devrimci yapacağı ezilen Türkmen'in güvenini mutlaka kazanır. Bunu başarmak için de onun problemlerini çözer.

Perman romanında Stefan Ağa, Övezmirat ile diğer devrimci Türkmenlerin kısa sürede güvenini kazanır. Yerli kahraman ile devrimci Rus sanki aynı ailenin bireyleri gibi birbirlerine güvenirler. Devrimci Rus Stefan ile yerli kahraman Övezmirat'ın yakınlaşmasına ve dost

olmalarına Sibiryâ sürgününün büyük katkısı olur. Burada geçirdikleri günlerin sonunda devrimci Rus'un, yerli kahramanın güvenini nasıl kazandığı ve bir aile gibi oldukları şöyle ifade edilir:

Stefan, onlarla bir ailenin üyeleri gibi iki yıl geçirdi. Üçüncü yıla girildiğinde, burada çalışması gereken süre dolmuştu ve artık dönmesi gerekiyordu. Bu yüzden kalan sürede hem arkadaşlarıyla daha fazla vakit geçirmek hem de geride kalanların rahat etmesi için çabaladı. Stefan'ın kardeş gibi gördüğü arkadaşlarıyla vedalaşma zamanı geldi çatı. Övezmırat Batır ve yiğitleri için ondan ayrılmak zordu. Öyle üzgündüler ki, şimdiye kadar böyle duygular hissetmemişlerdi (Govşudov, 2009, s. 279-280).

Örnekte görüleceği üzere devrimci Stefan, Türkmenlerin gönlünü kazanmak için oldukça çaba harcamıştır. Neticede hedefine ulaşmıştır. Türkmenler de onu kendi kardeşleri kadar sevip güvenmiştir.

İkbal romanında zenginlerden ve törelerden çok çeken, Berdi ve Uzuk, devrimci Rus Sergey'in önerdiği Sovyet sistemini öoverler. Aslında iki sevgili, Sergey sayesinde, ona duydukları güvenle Sovyet sistemine katılmayı düşünürler. "Sovyet, senin benim gibilerin desteği. Bizim gibi ezilenlerin hükümeti" (Deryayev, 1983b, s. 25). Örnekte görüleceği üzere Sergey ve Sovyet Hükümeti yerli devrimcilerin o kadar gönlünü kazanmış ki tek çare ve sistem olarak Sovyet'i görürler.

Doganlar'da Sergey devrimci olmasını istediği Türkmenlere son derece içten davranır. Onların çözemediği meselelerde yardımcı olur. Mesela daha sonra devrimci olan Kasım'ın babası Remezân Ağa hastalanınca ona doktor getirir, tedavi ettirir. Ancak hastalık çok ilerlediği için Remezân Ağa vefat eder. Sergey, onun defin işleri ile ilgilenir. "Remezân Ağa'yı gömdüler. Buranın sol tarafı; ot, çer çöp basmış, taşlı ekilmeyen bir alandı. Buraya hazırlanan kabrin yeni toprağı, üstü karlı alanda açıkça belli olup, uzaklardan da görünüyordu. Yefimov, bir süre ağlamamak için kendine hâkim olmaya çalıştı" (Seytekov, 1965, s. 193). Bu vakadan sonra Kasım'ın Sergey'e duyduğu güven artar. Çünkü Sergey, babasına kendi yapamadığı iyilikleri yapmış ve çok yakın davranmıştır.

Sumar Akyar'da Andrey, yerli kahraman Yusup'un güvenini kazanmak ve onlardan biri olduğunu ispatlamak için kızı Valya ile evlenmesine izin verir. Kızın annesi iki gencin evliliğinden dostlarına bahseder: "Yurik'in dayısına sizin nikâh merasiminizi anlattım, güldüler" (Soltannıyazov, 1982, s. 82). Bu evlilik sonrasında Valya eşinin halkının gelinleri yani Türkmen gelinleri gibi giyinir ve davranır (Soltannıyazov, 1982, s. 90).

6. Yerli kahramana propaganda yapması

Devrimci Rus, güvenini kazandığı Türkmen'e bir süre sonra Sosyalizm'den ve Lenin'den söz etmeye başlar. Kendindeki olumlu vasıfları ona bu ideolojinin kazandırdığını anlatır. Ezilen Türkmen'in problemlerini sosyalizmin çözeceğini belirtir.

Perman'da Stefan Övezmirat'ın güvenini iyice kazandıktan sonra artık bir devrimcinin yaşamında önemli bir rol oynayan diğer bir aşamaya geçer. Sibirya'dayken ona kendi ideolojisi ve fikirlerinden söz eder:

Böyle adaletli bir düzeni sevmeyen, istemeyen insan azdır. Rus köylüsü, işçisi bunu seviyor ve istiyor. Türkmen köylüsü de aynı şekilde. ... Her milletin köylüsü, işçisi zulümden nefret ediyor, adil bir düzende rahatça yaşamak istiyor. Hepsinin maksadı aynı, hepsinin görüşü aynı. İşte bu serdar bize bunları öğretiyor (Govşudov, 2009, s. 277).

Burada Stefan öncelikle model halk Rusları ön plana çıkarır. Sonra da “serdar” yani lider sözüyle Lenin'den bahseder. *Adaletli düzenle* belirtilen sosyalizmi öncelikle köylü ve işçilerin istediğini ve adı geçen sistemin zulmü bitireceğini anlatır.

İkbal romanında Sergey, Berdi ve sevgilisi Uzuk'u devrimin saflarına çekmek için şöyle propaganda yapar: “Gördünüz mü bir halk karanlıkta ne kadar kalırsa, o halkın arasında örf, âdet, din de o kadar güçlenir. Örf de, âdet de, din de ağalar sınıfının yararına ezmeyi ve ezilmeyi resmîleştirir” (Deryayev 1983a, s. 31). Sergey, örf ve âdetler yüzünden birbirine kavuşamayan Berdi ve Uzuk'a devrimi ve yeni rejimi anlatır; onları ikna eder.

Aygıtlı Ādim romanında İvan, o kadar başarılı bir biçimde propaganda yapmıştır ki yerli kahraman Artık kurtuluşu devrimci Ruslar'da görmektedir.

Rus halkı büyük bir halk olduğu gibi, Rus dili de belli başlı dillerden biridir. Bir toplumun Rus dilini bilmeden, Rus medeniyetini tanımadan, Rus ile dost olmadan bağımsızlığını kazanabileceğine, medeniyet sahibi halklar arasına girebileceğine de pek inanmıyorum. Bu yüzden sürekli Rusça kitapları, Rus yazarlarının eserlerini okuyorum (Kerbabayev, 2009, s. 229).

Artık'ın konuşmalarında Ruslar medeniyeti olan, ileri bir toplum olarak kabul edilir. O, bağımsızlığına ve medeniyete Rus halkı ve Rus dili sayesinde kavuşacağına inanır, bunu tek çare olarak görür. İvan'ın propagandası sonucunda Artık, kendi toplumunu medeniyete ulaşmamış ve geri kalmış addeder.

Doganlar'da Sergey, Türkmenleri devrimci fikirlerle tanıştırmak için bir çok yerde konuşma ve propaganda yapar. Bir konuşmasında şunları söyler: “Yoldaşlar, nehrin

arasında sonsuza dek güneş doğdu. O güneş şimdi özündeki kızgın şulesini bizim üzerimize saçmalıdır. ... Bizim organizasyonumuz artık bundan yarım yıl öncekine hiç benzemiyor. Devrim için canıyla kanıyla katılan insanların sayısı sadece gün değil, saat geçtikçe çoğalıyor” (Seytekov, 1965, s. 502). Sergey, sosyalist ideolojinin ana rengi olan güneşin kızılığını simgesel olarak kullanır ve çevresindekilere devrim ateşinin yakıldığını ve hızla iştirak etmek gerektiğini belirtir.

7. Yerli kahramana model olması

Devrimci Rus, yerli kahraman Türkmen’e iyi bir devrimci olabilmesi için örnek olur. Ona nasıl iyi bir sosyalist olacağını anlatır ve gösterir. Okuması gereken eserleri tedarik eder. Önceden yapmış olduğu propagandanın ardından canlı model olarak da kendini takdim eder. Zaten yerli kahraman gördükleri karşısında bir süre sonra devrimci Rus’a hayranlık duyar ve onu kendine model seçer.

Perman romanında Stefan Ağa devrimci olarak başta Övezmırat Batır’a sonrada diğer bu ideolojiyi benimseyecek kişilere örnek olur. Onların devrimle tanışmasına aracılık eder. Şahsında bir devrimci nasıl olur izah eder, gösterir. Sibiryaya sürgünü bu maksadı ifade etmek için Stefan’a vesile olur. Buradayken Türkmenlere ve Övezmırat Batır’a davranışlarıyla, bilgisiyle model olur. “Övezmırat Batır Lenin adını ilk defa Sibiryaya’da duymuştu” (Govşudov, 2009, s. 282).

Aygıtlı Ādim romanında başkahraman Artık, devrimci Rus İvan’ın önderliğinde yetişir. Romanda İvan’ın örnek olma meselesini şöyle anlatır:

Bu iş karmaşık bir iştir. Ben Rus halkının aydınlarının nasıl düşündüklerini, ne yapmak istediklerini çok iyi anlamıyorum fakat İvan Çernışov’un Türkmenlerin durumunu çok iyi bildiğini biliyorum. Herhalde, dünyada olup bitenlere bakınca, padişah (Çar) ömrünün sonuna yaklaşıyor gibi görünüyor, bunları yakın gelecekte göreceğiz. Rus halkı bilgili ve ileri görüşlü bir halktır. Onların izleyecekleri yol, belki bizim gibi henüz yürümesini dahi öğrenmemiş gözsüzlere de örnek olur? (Kerbabayev, 2009, s. 230).

Örnekte görüleceği üzere İvan ve halkı Ruslar, Türkmenlere kılavuzluk edecektir. Yazar, bu durumu kahramanını konuşturarak ifade eder.

Doganlar’da devrimci Sergey Türkmenlere model olur. Mesela, Saparmırat ve Kasım’ın devrimci olmasına yardım eder. Kasım’ın karısı Akcagül’ün okumasını sağlar. Onu fikirleriyle yönlendirir.

Yoldaşlar bu vakte kadar kadın ve kızlar tam bir insan sayılmıyordu. Ama bu doğru değildir. Kadın okuyup kadı olmaz, köpek yürüyüp tazı olmaz derler. Kadını okul ve ilim için kabiliyetsiz diye düşünüyorlardı. Bu da doğru değilmiş. Yoldaş Sergey Mihayloviç Yefimov, bu fikirleri çürüttü. Kadın okuyabilecekmiş. Misal için kendimi göstereceğim (Seytekov, 1965, s. 504).

Örnekte Akcagül nasıl okumaya karar verdiğini ve tabuları yıktığını, bunda Sergey'in misyonunu açıkça ortaya koyar.

8. Bulunduğu bölgede sosyalist yaptığı yerli kahramanın yardımı ile çevrelerindeki halkı da arkalarına alarak devrimi gerçekleştirme

Devrimci Rus, yerli kahramanı yani Türkmen'i iyi bir devrimci olarak yetiştirdikten sonra onu bölge halkına misal olarak sunar. Yerli kahramanın gayretleriyle, ezilen halka sosyalizm anlatılır. Onlar da devrim fikrine inandıktan sonra bulunulan bölgede ezen sınıfa karşı bir savaş başlatılır. Ekim Devrimi konulu romanların sonunda ise bulunulan bölgede bir sosyalist devlet kurulur. Devrimci Rus, kurulan devletin başkanı olur ya da yüksek bir idari göreve getirilir. Yerli kahraman ise ona göre daha aşağıda bir vazife alır.

Perman'da Stefan Ağa'nın başlattığı hareket devrime dönüşür. Övezmirat, torunu Perman, Stefan'ın oğlu Pyotr ve diğer Türkmenlerin katılımıyla Sovyet Hükümet'i Aşgabat'ta kurulur: "Petr'le Ferman uzun zamandır görüşmemişlerdi. Kanı Batır'ın Gaçıbatırından sonra, Gızılbat vagon onarım alanında işe giren Petr, Çar idaresi yıkılır yıkılmaz Aşgabat'a gelmiş. Aşgabat'ta Sovyet Hükümeti'nin kurulmasında aktif rol almıştı. Yeni kurulan Kızıl Ordu'nun saflarına Ferman'ı da çekmişti" (Govşudov, 2009, s. 510).

Ikkal romanının sonunda devrim gerçekleşmiş ve okullarında yerli devrimciler yetişmiştir. Romanın sonunda Moskova'da okuyan Uzuk bu okulların birinde şunları söyler: "Şimdi ben Lenin'in kitaplarını kendi ana dilimde okuyup, anlıyor gibi okuyorum. İşte büyük gaye. Amacın büyük, yüreğin pak olursa gerçek sevgi ayağıyla sana gelir" (Deryayev, 1985, s. 297).

Aygıtlı Ādim romanında sonunda mücadeleyi devrimciler kazanır. Devrimci yerli tip Artık bunu şöyle belirtir: "Artık, dumanların arasında dalgalanan al bayrağın üzerinde bütün ülkeyi bir gül bahçesine dönmüş gibi gördü"³ (Kerbabayev, 2009, s. 682). Romanın sonunda devrimci Rus İvan'ın gayretleri meyvesini verir. Romanın Türkmen Artık ve halkı, sosyalizm fikrini kabul edip, mücadele verir. Türkmenistan, kızıl bayrağın altına girer. Artık, bu durumu al bayrağın altındaki gül bahçesi olarak betimler.

Doganlar'ın sonunda muhaliflerin lideri Cüneyt Han, mücadeleyi kaybeder. Sergey önderliğinde devrimci Türkmenler sosyalist idareyi kurma yolunda adım atarlar. Romandaki bir diğer devrimci Rus, Şaydakov, bölgedeki savaşın komutanı olur. Cüneyt Han, Bedirkent kalesini bırakıp çöle kaçar (Seytekov, 1965, s. 701).

Sumbar Akyar'da sonunda Ekim Devrimi sonrası Türkmen topraklarında Sovyet Hükümeti kurulur. Bunda devrimci Adrey ve yerli kahraman Yusup'un emeği çoktur. Roman Sovyet sınırlarını ve devrim karşıtlarının başına gelenleri anlatarak biter. "İran sınırından Sovyet toprağına sürekli yağmacıları götüren önceki idarecileri ve Hacıbay'ı kovup gelen bir zamanların ırgatları Yusup ile Nuri göründü" (Soltanniyazov, 1982, s. 218). Roman, bir vakitler zenginlere ırgatlık eden ancak Sovyet idaresiyle hürriyetine kavuşan Yusup ile Nuri gibilerin tepelerindeki eski idarecileri ülkeden kovmasıyla sonlanır.

Sonuç

Toplumda yaşanan hadiseler yansıma yoluyla eserlere girebilir. Bu yansıma realizmden beslenen sosyalist gerçekçi Sovyet sanat metodunda çeşitli değişikliklere uğrar. Sosyalist gerçekçi metot, yansımayı gerçekte olanı olduğu gibi alma şeklinde değil de tamamen taraflı ve propaganda yönleriyle göstermeyi amaçlar. Sosyalist gerçekçilik, Sovyetler Birliği'nde 1934'ten sonra yasaların teminatıyla sanatın yöntemi olur.

Sosyal vakaların, devrimci çerçeveden takdimini esas kabul eden Sovyet Devri Türkmen edebiyatında ilk dönemler, sosyalist gerçekçi metot gereği Ekim Devrimi eserlerin en başta gelen konusu olmuştur. Devrim temalı romanların olmazsa olmaz tiplerinden biri de Ruslardır. Yukarıda sayılan belli başlı vasıflarıyla bahsi edilen devrimci-misyoner Ruslar, ilk devir Türkmen romanlarında olduğu gibi diğer Türk halklarının edebiyatlarında aynı fonksiyonla karşımıza çıkar. Devrimci Rus'un ana gayesi, sosyalizm fikrini önce yerli kahramana sonra da onun halkına anlatma ve bulunduğu bölgede sosyalist bir devlet kurmadır. *Perman, Aygıtlı Âdim, İkbâl, Doganlar* ve *Sumbar Akyar* adlı Türkmen romanlarındaki Rus tiplere dikkat edildiğinde hepsinde sosyalizm fikri ve onun inşasından bahsedildiği görülür. Sosyalizm fikrini taşıma ve yayma adına Bolşevik devrimin asıl milliyeti Ruslar, hem gerçek yaşamda hem de bu romanlarda öncüdürler. Devrim ihraç eden Ruslar, yerli kahramanlar için bir model olur. Aslında sosyalizm fikrinde hiçbir sınıf ve ırkın üstünlüğünü kabul edilmezken, bu kural çiğnenir, Sovyet rejimi kendi içerisinde devrimin ana halkını kutsallaştırıp, üst bir sınıf haline dönüştürür. Böylece sosyalist devrim, Rus ırkından bir devrimci burjuva sınıfı meydana getirir, bunu da idare ettiği diğer halklara takdim eder. Onlar da baskıcı sistemin kaideleri doğrultusunda, dayatılan kurallara uyar ve devrimci Rus'u sistemin istediği biçimde yüceltir.

İncelenen beş romanda devrimci Rus'un portresi çok net çizilmiştir. Bununla birlikte *Doganlar* üçlemesindeki Rus devrimci daha etraflı resmedilmiştir. Romandaki Rus Sergey'in hem insancıl tarafı hem de devrimci yanları eserin yazarının bir başarısı olarak aynı seviyede betimlenmiştir. Onun insani tarafları devrimci fikirlerinin altında ezilmemiştir. Hâlbuki çoğu eserde ideoloji insani olanı yok eder. Diğer taraftan *Sumbar Akyar*'da devrimci Rus Andrey, yerli kahramana aileden biri olarak davranır. Andrey'in ideolojik yanı sadece Lenin övgüsüyle sınırlıdır. O, sosyalist ideolojinin propagandasını çok derinlemesine yapmaz. *Perman*, *Aygitli Ādim* ve *Ikbal*'de ise devrimci Rus tipler birbirine benzer bir biçimde yansıtılmıştır, birbirlerinden derin farklarla ayrılmazlar.

Notlar

1. Romanın adının Kril harfleriyle yazımı “Айгытлы Әдйм” olup, Latin harflerine aktarımı ise *Aygitli Ādim* (Kararlı Ādim)'dir.

2. *Perman*'da Petr imlasiyla verilen ismin Rusça doğru biçimi Pyotr (Пѣтр)'dir (Petrovskiy, 1984: 178). Rusça imlada “ѣ” (yo), çoğunlukla “e” şeklinde yazılır. Mütercim bunu bilmediği için “Pyotr” okunması gereken “Пѣтр” ismini yanlış olarak “Petr” okumuştur. *Perman* romanının 1989'daki neşrinin Türkmen Latin harfleri ile yazımında isim şöyle verilir: “*Şol wagt ogly Pyotr bilen tirkeşip Stepan aga-da hovla girdi*” (<http://gollanma.com/kitaphana> s. 552).

3. Romanın çevirisinde aktarma hatası oluşmuş. Doğrusu: “Dumanlar arasında dalgalanan al bayrağın yüzünde, Artık'ın gözüne bütün ülke gül bahçesi olarak göründü” (Kerbabayev, 1971: 523).

Kaynaklar

Allakov, C. (1971). *Dövür ve gahrıman*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Allakov, C. (1972). *Monumental prozanın görnükli eseri, Bedirkent*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Çetişli, İ. (2012). *Edebiyat sanatı ve bilimi*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Deryayev, H. (1981). *Eserler yığındısı birinci tom Ikbal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Deryayev, H. (1983a). *Eserler yığındısı ikinci tom Ikbal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Deryayev, H. (1983b). *Eserler yığındısı üçüncü tom Ikbal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

- Deryayev, H. (1985). *Eserler yığındısı dördüncü tom İkbal*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Govşudov, A. (2009). *Ferman*. (Akt. Salim Çonoğlu). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Gurbannepeşov, K. (1979). *Edebiyat ve durmuş*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Gurbanshedov, M. (1975). *Türkmen prozasında halk ve revolyutsiya*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Kekilov, A. (1958). *Edebiyat teoriyası*. Aşgabat: Türkmenistan Dövlät Okuv-Pedagogik Neşiryatı.
- Kerbabayev, B. (1971). *Aygıtlı ädim*, ikinci ve üçüncü kitaplar, II. Tom, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Kerbabayev, B. (2009). *Kararlı adım*. (Akt. Yakup Sarıkaya). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Luxenburg, R. (2012). *Rus devrimi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Memmetgulyev, A. (1958). Türkmen Sovet edebiyatında polojitel gahrımanın obrazı, *Türkmen Sovet Edebiyatı Makalalar Yığındısı*. Aşgabat: Türkmen Dövlät Neşiryatı.
- Orazov, A. (1992). *Edebi protses hakda Oylanmalar*. Aşgabat: İlim Neşiryatı.
- Petrovskiy, A. N. (1984). *Slovar' Russkih Liçnih İmyon*. Moskova: Russkiy Yazık.
- Seytekov, B. (1961). *Doganlar I*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Seytekov, B. (1965). *Doganlar III*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Soltannıyazov, B. (1982). *Sumbar akıyar III*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Tanrıberdiyev, H. (1966). *Berdi Kerbabayev-söz ussadı*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- <http://gollanma.com/kitaphana> (Erişim tarihi: 08.04.2015)